

FATABUREN

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK

1961

*Tradition och nutid. Grenljusstöpfung i Bollnässtugan julen 1960.
Elin Karlsson, som i snart trettio år stöpt ljus på Skansen,
lär ut konsten till Stockholms Lucia, Ingrid Engström.
Foto Stockholms-Tidningen, Sven Braf.*

Redaktion:

GÖSTA BERG • SAM OWEN JANSSON

MARSHALL LAGERQUIST

Redaktör: Marshall Lagerquist

*Omslagsbilden återger ett utsnitt ur en oljemålning
från 1600-talets slut av Bernardus van Schendel
visande stjärngossar på besök i ett borgerligt holländskt hem.
Se Albert Eskeröds uppsats Stjärngossar i denna årsbok.*

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1961

mindre rikt ornerade horn, som antingen utfördes helt i silver eller utgjordes av kohorn i silverinfattningar. Ett horn av den senare typen, vars infattning är stämplad 1843 av Johan Selling i Arboga, ingår för övrigt i den gåva, som friherrinnan Maria Rappe överlämnat till museet under det gångna året.

Med tiden blev emellertid 1800-talets dryckeshorn alltmera dekorativa och allt oanvändbarare i den ursprungliga funktionen. De blev helt och hållet prydnadsföremål. Sannolikt kom de första i stål pressade hornen från Eskilstuna. Förmodligen är det dylika pjäser som Beskow först började etsa och gravera och som sedermera inspirerade Olofströms disponent G. W. Roman till det första försöket att pressa ett jättehorn av dittills osedda dimensioner ur Domnarvets mjuka martinstålplåt.

Det nyförvärvade hornet, som blott mäter 100 cm i längd, var möjligen ett av de första försöken. Den ganska klumpigt etsade och graverade renässansdekoren är signerad Karl Andersson i Eskilstuna. Men redan samma år lyckades man med sikte på utställningen i Köpenhamn få fram det första hornet i det större formatet som mätte hela 130 cm i längd. Nu anlidade man Bernhard Beskow för den konstnärliga utsmyckningen, som han gav den adekvatare formen av figurscener med vikingar omgivna av rika drakslingeornament. Till detta horn, som tillhör Stora Kopparbergs Bergslags AB i Falun, är Nordiska museets horn av år 1893, vilket ävenledes är signerat av Beskow, en replik.

EMBALLAGE

av *Arne Biörnstad*

I samband med en tillfällig utställning "Vara i omslag", som öppnades i Nordiska museet i maj 1960, har under året samlats emballage. Med emballage menas då höljen för varor, dels för transport, dels för detaljhandeln. Sammanlagt har hittills inkommit omkring 1 150 förpackningar av papp, papper, trä, glas, plåt,

Bilden visar ungefär 5 % av det emballage Nordiska museet samlat i samband med den tillfälliga utställningen Vara i omslag. Även förpackningsvärlden bör ett kulturhistoriskt museum kunna illustrera.

tyg och plast i form av askar, lådor, laggkärl, burkar, flaskor, säckar, påsar, omslag, kapslar, tuber osv.

Det kan tyckas underligt att Nordiska museet samlar sådant, men det är en av dess uppgifter att kunna visa de vanligaste föremål vi omgett och omger oss med. Och dit hör bland mycket annat också förpackningarna.

I Sverige användes nu emballage för omkring en miljard kronor per år. Bara detta är skäl för ett kulturhistoriskt museum att samla prov på resultaten av en så betydande verksamhet.

Därtill kommer, att en stor del av den sakvärld vi dagligen möter utgöres av varor i förpackningar och att dessa förpackningar ständigt är föremål för drivna reklamäns och konstnärers verksamhet. De blir därigenom ett synligt uttryck för handelns strävan efter rationell och säljande form, samtidigt som de, liksom andra modebundna skapelser, ger exempel på tidens stil.

Detta gäller försäljningsemballaget, men också många av de förpackningar som sällan kommer under konsumenternas ögon har sitt stora intresse.

Detta intresse kan vara av olika slag. Utländska varor, hitkomna med i våra ögon egendomliga omslag, kan ge anledning till jämförelser med våra egna förhållanden. En tobaksbal från Sumatra, konstrikt "byggd" blad för blad och höljd i flätade bastmattor, har en arkaisk air av doftrik exotism.

En stor tunna, kommen till Sverige 1960 från England, packad med keramik i blöt halm, ger anledning till betraktelser över örikets traditionsbundenhet.

Äsynen av en svensk lastpall, slutligen, borde göra den tekniskt sinnade svensken stolt. Ty visserligen är lastpallen en amerikansk uppfinning, som infördes i Europa vid invasionen under andra världskriget, men den svenska lastpallen har med sina standardmått 80 × 120 cm erövrat vår världsdel och blivit Europalastpall.

Själv kan ju lastpallen inte kallas emballage, men eftersom varor travas på den och skickas långa vägar till lands och sjöss, så måste den utnyttjas väl av sin last. Följaktligen påverkar den omedelbart storleken av alla emballage, som den skall uppbära. Både ytterhöljet och förpackningarna i det bör passa i varandra och till pallen i en standardiserad serie.

Denna skinkburk tillhör vår egen tid, men representerar genom att den är handgjord det äldre stadium, som började 1810, då världens första konserverburk framställdes.

Strävan efter standardisering är en stor kraft inom emballageindustrin. Strävan efter individuellt utformade, lätt igenkända förpackningar är en annan. Båda har stor betydelse i en miljö, där snabbköpsbutikerna stadigt vinner terräng.

Den gamla handelsboden är försvunnen med draglådor, silltunna, snuskagge, sockertoppar och strutsvarvande handelsman. Utvecklingen har gått från det tillfälliga, av säljaren gjorda emballaget för varor i lös vikt till industriellt framställda höljen för bestämda kvantiteter. Denna utveckling har varit särskilt märkbar inom livsmedelsbranschen efter andra världskriget, men den har gamla anor.

Som våra äldsta emballagefabrikanter skulle man kunna betrakta tunnbidarna. Från 1200-talet är det känt att Sverige exporterat järn i fat. Fat och tunnor i olika storlekar har spelat

en dominerande roll som transportemballage för både flytande och torra varor.

För Sveriges del är det speciellt sillsaltningen och tjärbränningen som konsumerat väldiga kvantiteter tunnor, även om vi inte kan uppvisa en sådan förbrukning som år 1870 omtalas från den irländska staden Cork. Där fanns då 700 tunnbindare, vilka gjorde kärl till all fisk som traktens fiskare fångade och sålde som proviant till den engelska örlogs- och handelsflottan.

Askar av böjda träspånor har ofta använts som emballage i äldre tid. Numera kan man knappast köpa annat än dadlar och vissa ostar i spånaskar, men under 1700- och 1800-talen tillverkades mängder i Sydtyskland — de små askarna stoppades i de stora och spriddes sedan över Europa.

Mattor flätade av lindbast har under hela 1800-talet och troligen sedan betydligt längre tid tillbaka förfärdigats som ett slags hemslöjd i Baltikum och framför allt i Ryssland. Ännu 1927 uppges, att mellan 10 och 15 miljoner bastmattor årligen tillverkades i Ryssland och att man för att framställa denna kvantitet behövde fälla en miljon lindar. En stor del av dessa mattor exporterades för att användas som emballage, antingen direkt eller hopsyddas till säckar.

Tunnor, spånaskar och mattor ger exempel på tidig emballagetillverkning i industrimässiga kvantiteter, men nästan helt på transportemballagets område. Utvecklingen inom detaljstemballaget startade under 1800-talet och kom i full gång mot århundradets slut.

Konservburken av plåt för vakuumpackning uppfanns 1810 i England. På 1840-talet startade en engelsk fabrikation av papperspåsar. Tuben patenterades i England 1841, och under samma årtionde kom den runda apoteksburken av papp som en föregångare till den långa raden av kartongförpackningar.

På 1860-talet skapades den automatiska flaskblåsningsmaskinen i USA, och i samma land uppfanns wellpappen tio år senare. Den första automatmaskinen började leverera konservburkar i Amerika på 1880-talet, och samtidigt är det premiär för det svenska kraftpapperet.

Den slutna kartongen för en bestämd vikt eller volym av en

vara kom i bruk på 1890-talet med tobaken som introduktör. Tobak hade ju också tradition sedan 1700-talet att uppträda i karduser.

1900-talets ökande handel har medfört ett växande emballagebehov. Det är särskilt papp, kartong och papper som vidgat sitt område, och efter andra världskriget kom plasten som ett nytt inslag bland de äldre materialen.

Förpackningarnas historia är inte skriven än, men den är spännande. Olika material — keramik, trä, textil, glas, plåt, papper, plast — kämpar oavslutligt för att vinna nya områden från varandra. Kontrasten mellan det egna landets och andras sätt att packa är ofta intressant, liksom skälen varför en vara säljes i samma förpackning kanske 100 år, medan en annan för en helt kameleontisk tillvaro.

Emballaget är en väsentlig detalj i handelns komplicerade värld. Det berättar om varan och om den miljö det skapats i. Det är en del av vår vardag. Därför är det också ett utmärkt objekt för ett kulturhistoriskt museum. Vi skall samla mera emballage.

ÖRNGOTT FRÅN WESTFALISKA FREDENS ÅR

av *Elisabet Stavenow*

På Gustaf Adolfsutställningen 1932 i Nordiska museet utställdes bland mycket annat ett rikt broderat örngott, daterat 1648 och märkt med vapen och initialer för Erik Carlsson Oxenstierna och hans hustru Margareta Bielke af Åkerö. Efter utställningens slut återsändes det till sin ägare med ett brev från en av Nordiska museets tjänstemän, vari frågades, om museet i framtiden möjligen kunde få förvärva örngottet.

Så gick 28 år. Örngottet bytte ägare, men brevet följde med. En dag kom arvtagarna och frågade, om museet fortfarande var intresserat. Och visst fanns det intresse. Nordiska museets Vän-